

Світлана Герасименко

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І БОРТЬБА
ЗА УКРАЇНСЬКУ СЕРЕДНЮ ШКОЛУ В ГАЛИЧИНІ
(НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

Життя і творча діяльність М. Грушевського тривалий час перебувають у центрі уваги сучасних українських гуманітаріїв. Однак, у різноплановій літературі, присвяченій постаті видатного вченого і педагога, досі залишається низка практично неопрацьованих сюжетів. Чи не найменш званою на сьогодні є проблема науково-педагогічної діяльності гуманітарія, зокрема, його участь у боротьбі по розбудові українського середнього шкільництва в Галичині. Актуальність проблеми посилюється ще й тим фактом, що в досліджуваний період видатний педагог жив та працював у Львові – столиці коронного краю Австро-Угорської імперії. Тому головний акцент його публіцистичної творчості та громадсько-політичної активності був спрямований на розбудову галицького українського середнього шкільництва.

Надзвичайно інтенсивно на сьогодні розробляється багатоаспектне питання внеску М. Грушевського у розбудову в Східній Галичині всіх ланок шкільництва. Так, публіцистичну та організаційну працю педагога по заснуванню мережі народних шкіл і гімназій у своїх працях висвітлили Ж. Ковба, Д. Герцюк, Н. Захлюпана, Т. Антонюк, І. Лопушинський, В. Мельничайко [10; 3; 9; 1; 18; 16]. Ці дослідники зосереджувалися лише на поодиноких аспектах названої проблеми, комплексного аналізу в грушевськознавстві тема так і не отримала. З огляду на недостатнє її опрацювання в педагогічній і історіографічній літературі, метою статті є комплексне дослідження науково-педагогічної діяльності М. Грушевського, зокрема, його участь у боротьбі по розбудові українського середнього шкільництва в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на підставі аналізу його розлогої суспільно-політичної публіцистики.

Система шкільництва в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. охоплювала такі типи навчально-виховних закладів: початкові (народні), середні (класичні та реальні гімназії, реальні школи, ліцеї), професійні (учительські семінарії, промислові, торгові, фахові школи), вищі (університети, академії, інститути), спеціальні (школи для сліпих, глухонімих, розумово відсталих дітей), дошкільні та позашкільні [17, с. 52]. І практично про проблеми розвитку кожної з названих ланок М. Грушевський висловився на сторінках своєї суспільно-політичної публіцистики, а також діяльно спричинився до розбудови її українського сегменту. Наголошуючи на національній важливості шкільної справи, вчений підкреслював, що вона – «одна з найбільш важних і пекучих проблем сучасного життя» [6, с. 69].

Аналізуючи сучасний йому невідрадний стан галицького шкільництва, викликаний польським пануванням у всіх сферах життя, М. Грушевський звертається до законодавчої бази австрійської держави. Так, він нагадує своїм польським опонентам, що 19 параграф Конституції з 1867 р. визнає рівноправність усіх мов у школі і гарантує право кожної національності в державі навчатися своєю рідною мовою» [5, с. 165]. Втім, польська політична верхівка краю приймала щораз нові поправки до загальнодержавних законів, котрі фактично закріпили панівне становище польської мови і поляків в освітній сфері Галичини. Серед недоліків такого становища М. Грушевський найперше відзначає засилля, всупереч педагогічним вимогам, польських педагогів в народних школах із переважаючим українським національним складом [8, с. 293–294]. В таких школах, аргументовано твердить учений, аналізуючи численні факти, польські вчителі займаються не стільки освітою дітей, скільки денационалізацією українського підростаючого покоління, вдаючись при цьому до цілком непедагогічних, а нерідко й кримінальних учинків.

Несправедливість, що панувала тоді в краї він ілюструє промовистими цифрами державної статистики – з початком 1903–1904 начального року в Галичині було 49 середніх начальних закладів: 43 з польським викладанням, з українським 4, з німецьким 2. На Східну Галичину, заселену на 70 % українцями, припадає в тому числі 25 польських шкіл, 4 українських, 2 німецьких. Таким чином, корінна українська більшість Східної Галичини, яка переважає кількість поляків у чотири рази, має україномовних середніх шкіл у шість разів менше, ніж поляки краю. Одна польська середня школа припадає приблизно на 30 тисяч польського населення, тоді як одна українська – на 820 тисяч українського населення [4, с. 513].

Це надбання польська влада Галичини поквапилася закріпити за собою статутом, прийнятим Галицьким сеймом. На його підставі запровадження на майбутнє української мови у викладанні будь-якої гімназії чи реального училища або відкриття середнього навчального закладу з викладанням українською мовою могло здійснитися не інакше, як за особливою постановою Галицького сейму, якій мав ще передувати сприятливий відгук місцевої повітової ради [11, с. 269]. Цей безпрецедентний за своїм правовим свавіллям статут був єдиним у своєму роді у всій імперії і вочевидь суперечив конституції, що втім не перешкоджало його функціонуванню аж до початку Першої світової війни. Механізм його дії був зрозумілий: Галицький сейм, в якому виборча система забезпечувала переважну більшість представникам польської народності, став, як писав М. Грушевський, «владним охоронцем панування польської мови в середній школі», адже «він може накласти veto на будь-яку спробу уряду зробити щось для русинської народності в цій сфері» [4, с. 508]. Таким чином польська меншість краю отримала важелі

суттєво гальмувати культурний і освітній поступ українців Галичини.

Ті широкі права, які давав закон 1867 р., польське суспільство і його сеймові представники використали надзвичайно повно. Хоча середні навчальні заклади в імперії відкривав уряд на кошти державного бюджету, поляки все робили для того, щоб без їхнього дозволу це не відбувалося і «обмінювали» кожен поступок в освітній сфері на суттєві обмеження прав українців в інших важливих напрямках національного життя. Інструментом цієї політики була Крайова шкільна рада – вища освітня адміністрація краю, майже цілковито сформована з поляків. Її постановою було вирішено, що українські навчальні заклади можна засновувати лише в містах, де вже є такі самі польські навчальні заклади. Також українські середні навчальні заклади спочатку засновувалися у вигляді паралельних класів польських шкіл, а вже згодом, перейшовши різні труднощі, їм давалися самостійні організаційні права.

Така кричуща нерівноправність, твердить М. Грушевський, справляє вельми суттєвий вплив на культурні успіхи української народності в Галичині. Адже шанси українського населення, яке змушене посилати більшість своїх дітей у польські гімназії й реальні училища, і шанси польського населення, яке посилає своїх дітей у гімназії винятково польські, далеко не рівні. Перспектива опанування шкільної програми на рідній чи на чужій мові, вказує педагог, справляє винятковий вплив на кількість дітей, що користуються послугами середньої школи. На підтвердження правоти своїх думок, М. Грушевський наводить дані, що перед запровадженням польської мови в середні школи кількість учнів-українців у Східній Галичині суттєво перевищувала кількість поляків. Так, в гімназії у Самборі в 1858 р. навчалось 202 українці і 97 поляків. Після ж полонізації середньої ланки освіти ситуація кардинально змінилася. Вже в 1902–1903 навчальному році в гімназіях та реальних училищах Східної Галичини навчалось 7000 поляків і 4000 українців.

Внаслідок кількісного домінування польських гімназій у Східній Галичині, вказував М. Грушевський, українські діти змушені дуже часто відвідувати польські навчальні заклади, з чужою мовою і чужим режимом. Ця обставина також негативно впливає на успішність українських дітей і зменшує кількість охочих здобувати освіту. «Отже, – робить висновки педагог, – українська середня школа є нагальною потребою сучасної Галичини, й запровадження нових шкіл з українською мовою – невідкладною, кричущою необхідністю» [4, с. 518].

З огляду на вище описану ситуацію, М. Грушевський одним із перших у Галичині ще на зламі XIX–XX століття подав голос у справі заснування приватних українських гімназій. Він був переконаний, що тільки таким шляхом можна повноцінно розбудувати середню ланку школи, значною мірою вільну від посягань польських галицьких шкільних властей, а також залучити до праці кращих українських педагогів,

забезпечивши тим самим новий напрям виховання. «Відкриваючи свої приватні школи, – писав він, – ми ставимо справді нерукотворний пам'ятник, скріплюємо себе як народ, виховуємо для себе власну інтелігенцію...» [7, с. 195].

Думки видатного педагога про організацію розгалуженої мережі національного шкільництва отримали широкий резонанс, набули практичного вирішення. У 1908–1914 рр. у Галичині спільними зусиллями прогресивної української інтелігенції за активної підтримки громадськості було здійснено широкомасштабну кампанію організації повноцінних приватних гімназій, що мало велике значення для розбудови національного життя українців. Сам М. Грушевський перебував в епіцентрі цієї роботи. У листопаді 1908 р. він очолив «Учительську громаду» – товариство українських педагогів середніх і вищих шкіл. М. Грушевського двічі обирали головою товариства і протягом чотирьох років головування він був причетний до багатьох його корисних справ: організації акцій на захист освітніх прав українського населення краю, підготовці нових навчальних планів, різноманітної навчально-методичної літератури, видавничої діяльності тощо.

Предметом особливої уваги для М. Грушевського на посту голови «Учительської громади» був стан викладання рідної мови й літератури у середніх навчальних закладах. На з'їзді вчителів середніх і вищих шкіл Галичини, скликаного в тому числі і з його ініціативи 20 травня 1909 р. у Львові, було всебічно обговорено це питання і прийнято резолюцію про обов'язковість вивчення української мови та літератури у всіх гімназіях. Виступаючи на з'їзді, М. Грушевський підкреслив, що «ціллю науки української мови є не тільки засвоєння собі мови, але й пізнання української історії й письменства [14, с. 45–47].

У січні 1910 р. М. Грушевського було обрано головою українського Крайового шкільного союзу, завданням якого була організація систематичної, планомірної і координованої праці над створенням національної школи. До початку Першої світової війни заходами союзу було відкрито приватні гімназії в Збаражі (1910), Долині (1911), Чорткові (1912). Загалом наприкінці 1913 р. у цих гімназіях навчалося понад 1500 учнів. Заслуга Союзу полягала не тільки в матеріальному забезпеченні українських приватних шкіл, а й наданні їм одноцільного напрямку і плану навчання. Дослідник українського шкільництва в Галичині Б. Ступарик вважав КШС прообразом українського міністерства освіти [18, с. 31].

М. Грушевський був також одним із ініціаторів заснування окремого педагогічного часопису. Так, він став одним із ідеологів видання журналу «Наша школа». У програмній статті, котра відкривала перше число цього видання, М. Грушевський так визначав його мету та завдання: «Має він служити не тільки трибуною бажань і жалів, а органом студіювання нашої середньої школи і його організації відповідно до потреб нашого народу.

Спільними силами нашого учительства повинен він організувати передусім планове і докладне вивчення нашої середньої школи – шкільної статистики, шкільної організації і політики, її педагогічно-дидактичних і національних прикмет». Мова йшла про українську національну школу, про її потреби і проблеми розвитку, оскільки «створення національної школи є однією з найсильніших запорук національного відродження» і що «тільки націоналізація школи в українських землях може дати українській людині підстави успішного культурного, суспільного і економічного розвитку», «озброїти його рівносильною зброєю в конкуренції національностей, забезпечити від перспективи відставання, упослідження в загальнім культурнім і економічнім поході» [6, с. 72].

Поряд із публіцистичними виступами та організаційними справами, вчений також активно долучився до складання пожертв на українські приватні середні школи. Вчений пожертвував на цю справу 200 корон, а його дружина – 50 [5, с. 93]. Відзначимо, що це були доволі великі гроші для того часу. Згодом він також активно підтримував заснування гімназії в Рогатині.

Готувався М. Грушевський і до участі в роботі Першого українського педагогічного конгресу, наміченого на листопад 1914 р. у Львові. Цей конгрес мав стати підсумком роботи Українського педагогічного товариства в царині шкільництва та окресленням шляхів розвитку української школи на перспективу, планувалося, що на засіданні конгресу вчений мав зробити доповідь на тему: «З історії розвитку нашого шкільництва від найдавніших часів до нині» [2, с. 97]. Однак початок Першої світової війни перешкодив цьому.

Підводячи підсумки дослідженню діяльності М. Грушевського по розбудові українського середнього шкільництва в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття, можемо впевнено сказати, що саме видатний педагог був ініціатором багатьох новаторських починань, котрі покликані були модернізувати вітчизняну середню школу. У дусі реалізації його педагогічних ідей, середня школа в Галичині стала об'єктом гарячої турботи з боку українського суспільства, що призвело до кількісного та якісного зростання освітніх закладів. Поряд із цим відзначимо, що вчений не обмежувався лише публіцистичними виступами у пресі на захист українського шкільництва, але й діяльно долучився до покращення матеріального та побутового становища студіюючої молоді. Таке дбайливе ставлення до національної школи дало свої плоди – від року до року зростала кількість освічених українців, охочих здобувати нові знання, щоб цим прислужитися Вітчизні. Також значною мірою за закликом М. Грушевського українці Галичини утворили низку інституцій і спеціалізованих видань, що сприяли координації зусиль у сфері шкільництва. Все це мало вирішальний вплив у справі освіти українського населення краю.

Вивчення цієї проблеми демонструє плідність звернення до інших ділянок науково-педагогічної і просвітницької діяльності видатного діяча. Так, перспективними нам видаються студії над діяльністю М. Грушевського з розбудови української середньої школи на Наддніпрянській Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Т. Українське шкільництво у баченні Михайла Грушевського / Т. Антонюк // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2002. – С. 91–96.
2. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.) / Г. Білавич., Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Видавництво «Лілея-НВ», 1999. – 97 с.
3. Герцюк Д. М. Грушевський і питання української національної школи в Галичині / Д. Герцюк // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 77–79.
4. Грушевський М. Із польсько-українських стосунків Галичини // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / ред. кол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 513–518.
5. Грушевський М. Листи з над Полтви. Лист третій // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / ред. кол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; гол. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 165 с.
6. Грушевський М. Наша школа // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / ред. кол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; гол. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори». – С. 69–72.
7. Грушевський М. Українські приватні школи / М. Грушевський // Календар «Просвіти» на 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207.
8. Грушевський М. Шкільна справа в Галичині // М. С. Грушевський Твори : у 50 т. / ред. кол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; гол. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори». – С. 393–394.
9. Захлюпана Н. Українська мова і школа в концепції М. Грушевського / Н. Захлюпана, В. Пілецький // Михайло Грушевський і Західна Україна : доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 219–221.
10. Ковба Ж. Науково-освітня концепція М. Грушевського / Ж. Ковба // Михайло Грушевський і Західна Україна : доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 75–77.
11. Кошелева Н. Діяльність галицької Крайової шкільної ради стосовно української народної освіти в 1873–1914 роках / Н. Кошелева // Вісник

- Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 269–276.
12. Курляк І. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918) / І. Курляк. – Львів, 1997.
 13. Лопушинський І. Михайло Грушевський про українську школу / І. Лопушинський // Михайло Грушевський : (До 130-ї річниці від дня народження) : Зб. Матеріалів. – Херсон, 1996. – С. 35–37.
 14. Любінець І. Я. М. Грушевський і галицьке товариство «Учительська громада» / І. Любінець // Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 45–47.
 15. М. Г. [Грушевський М.] Виказ датків / М. Грушевський // ЛНВ. – 1905. – Т. XXXI. – 93 с.
 16. Мельничайко В. М. Грушевський про українську школу / В. Мельничайко // Михайло Грушевський. Погляд із сьогодення. – Наукові записки ТДПІ. – Серія: Історія. – Вип. 5. – 1997. – С. 180–182.
 17. Стинська В. В. Система шкільництва в Галичині : монографія / В. В. Стинська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 52 с.
 18. Ступарик Б. М. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик, В. Д. Мацюк. – Коломия : Вік, 1995. – 31 с.